

DOI 10.31558/2307-2318.2023.2.5

УДК 316:331.108:37

JEL A14; J6; M12; O15

Шаульська Л.В.,

доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-7919-6733
e-mail: shaulska@knu.ua

Щерб І.Н.

аспірант Донецького національного університету імені Василя Стуса
ORCID: 0000-0001-8108-0281
e-mail: i.shcherb@donnu.edu.ua

ЛЮДИНООРІЄНТОВАНА МОДЕЛЬ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ ПОПЕРЕДЖЕННЯ РИЗИКІВ ТА КОНФЛІКТІВ У СОЦІАЛЬНІЙ, ТРУДОВІЙ, ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ СФЕРАХ

В статті розглянуто особливості побудови людиноорієнтованої моделі безпеки, що враховує можливості попередження ризиків та конфліктів у соціальній, трудовій та підприємницькій сферах. Визначено базові передумови трансформації безпекової політики з огляду на впровадження людиноорієнтованого концепту; на цій основі окреслено напрями розширення фокусу системи економічної безпеки. Досліджено ключові засади розвитку соціальної ерозії у світовому та українському суспільстві внаслідок дії кризових явищ останніх років (пандемія, війна), категоризовано причини та способи попередження соціальних і трудових конфліктів, успішні практики у сфері підприємництва. Охарактеризовано роль економічно безпечної поведінки працівників у зниженні загроз економічної безпеки підприємства, а також можливості й основні елементи забезпечення її набуття у трудовому колективі. Розмежовано ключові драйвери та загрози економічної безпеки на приватному рівні, що дозволяють сформувати екосистему попередження загрози конфліктів, їх виникнення й нарощення у контексті проактивного моніторингу й регулювання. Запропоновано розширення зон відповідальності суб'єктів управління, що враховують необхідність переорієнтації моделі управління економічною безпекою на людину, постановку людських потреб у центр безпекової політики. Структуровано зміст діяльності суб'єктів управління та окреслено механізм забезпечення проактивного підходу при оцінюванні та опрацюванні ризиків економічної безпеки, критерії оцінювання профілів ризиків за ступенем ймовірності/критичності.

Ключові слова: безпека, людиноорієнтована модель, управлінська система, конфлікти, ризики, соціально-трудова відносина, підприємницька сфера, соціально-трудова сфера, економічна поведінка, потреби, інтереси, розвиток

Рис. 4, Табл. 1, Літ. 28

Shaulska L.V,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Business Economics, Taras Shevchenko
National University of Kyiv
ORCID: 0000-0002-7919-6733
e-mail: shaulska@knu.ua

Shcherb I.N.

Postgraduate student of Vasyl' Stus Donetsk National University
ORCID: 0000-0001-8108-0281
e-mail: i.shcherb@donnu.edu.ua

HUMAN-CENTRED MODEL OF SECURITY IN THE CONTEXT OF PREVENTING RISKS AND CONFLICTS IN THE SOCIAL, LABOUR AND BUSINESS SPHERES

The article discusses the peculiarities of building a human-centered security model considering possibilities of preventing risks and conflicts in the social, labor and business spheres. The basic prerequisites for the transformation of security policy in view of the introduction of a human-centered concept are determined. The directions of expanding the focus of the vision of the economic security system are outlined. The key principles of social erosion development in the world and Ukrainian society because of the crisis phenomena of recent years (pandemic, war) are investigated, the causes and ways of preventing social and labor conflicts, successful practices in the field of entrepreneurship are categorized. The role of economically safe behavior of employees in reducing threats to the economic security of the enterprise, as well as the possibilities and main elements of ensuring its acquisition in the labor collective are characterized. The key drivers and threats to economic security at the private level are distinguished, which allow forming an ecosystem for preventing the threat of conflicts, their emergence and growth in the context of proactive monitoring and regulation. The author proposes to expand the areas of responsibility of management entities, considering the need to reorient the model of economic security management to a human being, to put human needs at the center of security policy. The article structures the content of the activities of management entities and outlines the mechanism for ensuring a proactive approach to assessing and processing economic security risks, criteria for assessing risk profiles by the degree of probability/criticality.

Keywords: security, human-centered model, management system, conflicts, risks, social and labor relations, business sphere, social and labor sphere, economic behavior, needs, interests, development

Постановка проблеми. Фокус дослідження економічної безпеки останнім часом суттєво змістився від державоцентристських доктрин, що характеризуються певною розмитістю цілей до людиноорієнтованого концепту, в межах якого цінністю національного розвитку є забезпечення максимального добробуту, створення кращого досвіду, убезпечення людини від зовнішніх та внутрішніх загроз, розширення меж людської свободи та гідності. Людські інтереси, поведінка, світогляд досліджуються з метою більш точного розуміння характеристик соціально-економічного середовища, у якому максимально повно може бути розкритий людський потенціал, в той же час, людина почуватиметься вільною та захищеною від зовнішніх ризиків і небезпек. Одночасно з тим, цей концепт все ще не має чіткого розмежування та усвідомлення механізмів застосування й імплементації в управлінську систему на різних рівнях, тим самим, посилюючи існуючі та створюючи нові загрози для виникнення ризиків та конфліктів. Додаткового впливу спричиняє турбулентність процесів у глобалізованій економічній системі, прискорення технологічного розвитку, коливання на політичній арені, прямі воєнні зіткнення та інші явища, що посилюють відчуття незахищеності перед загрозами, зміщують фокус уваги та здійснюють безпосередній (часто негативний) вплив на умови життя, роботи, розвитку. На цій основі додатково зростає амплітуда коливань людської поведінки, схильність до викривленого сприйняття реальності, слабкими та ненадійними стають традиційні захисні механізми, що посилює вразливість людей та провокує зростання рівня конфліктності в суспільстві та малих групах – колективах, родин, побутових спільнотах тощо. Стан захищеності й відчуття безпеки людини у звичному статусі зайнятості (трудова сфера), а також в статусі суб'єктів, які забезпечують ефективність бізнесу (підприємницька сфера) зазнають нестійкості, набувають тенденцію до погіршення, що в сукупності характеризує тенденцію втрати соціальних джерел економічного розвитку, значущість яких в новій економіці є вирішальною.

Окреслений комплекс обставин автори вважають додатковими аргументами, що підкреслюють актуальність людиноорієнтованої моделі економічної безпеки, оскільки сукупний вплив конфліктних суперечностей, ризиків та загроз підриває соціальний каркас суспільства та стрижень бізнес-середовища, яким є людський капітал. Спроможність

коректного реагування на комплекс ризиків, що супроводжують розвиток бізнес-середовища, вміння їх ідентифікувати та передбачити визначає безпековий потенціал компанії та соціально-економічної системи, який в свою чергу залежить від внутрішньої стійкості, яка також втрачає міцність через конфліктогенну природу та ймовірнісний характер ризиків та їх потенційний загрозливий вплив. Перед зростаючим спектром загроз люди втрачають здатність раціонально (економічно обґрунтовано) реагувати на події, новини, прогнози, що обумовлює зниження результативності та обсягу продуктивного потенціалу компанії, провокує нові внутрішні комунікаційні обмеження на фоні конфліктних відносин, а також негативно впливає на ефективність безпекової політики. До звичних проблем макроекономічного регулювання в управлінні економічною безпекою додаються приватні ризики, які можуть набувати загрозливих форм за відсутності відповідної реакції і застосування проактивного підходу щодо їх попередження. Саме тому пошук науково-обґрунтованих підходів до побудови людиноорієнтованої моделі безпеки в контексті попередження ризиків та конфліктів представляє сьогодні особливу актуальність у загальнонаціональному і корпоративному масштабі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження безпекової складової соціально-економічної політики займається значна кількість дослідників, зокрема О. Ареф'єва, І. Голіков, О. Ляшенко, А. Мельник, Д. Блум, К. Краузе, В. Френкі, М. Поспеску, А. Голдтау та ін. Більшість вчених відзначає потребу у переорієнтації концепту економічної безпеки в бік людиноорієнтованої парадигми (О. Правдивець, Ф. Гемпсон, І. Ідріс, Р. Флорйд, Р. Тамошюнієне). Окремі публікації (Н. Назаров, К. Едвардс, Т. Хансен, І. Сірегар, Т. Ванг, І. Джан) присвячені усвідомленню та проясненню механізмів впливу людського чинника на параметри економічної безпеки держави, регіону, підприємства, ролі економічної поведінки індивідів у зниженні ризиків та загроз економічного й соціально-трудового характеру, вимірювання рівня соціально-трудова конфліктів та їх наслідків. Активізація рівня критичних загроз в межах світового та національного рівня (пандемії, війна, економічна невизначеність) посилюють негативні процеси соціально-економічного розвитку, призводять до зростання конфліктів, непорозумінь, здатних перерости у критичні загрози за умови відсутності проактивного регулювання та попередження їх виникнення. Отже, виникає необхідність перегляду існуючої моделі управління економічною безпекою від державоцентристської до людиноорієнтованої парадигми, що дозволить запобігати виникненню і поширенню конфліктів у соціальній, трудовій, підприємницькій сферах, та пошуку наукового обґрунтування її успішної імплементації у діючу систему управління.

Формулювання цілей статті. Метою статті виступає обґрунтування структури та механізмів побудови людиноорієнтованої моделі безпеки, що враховує ризики виникнення конфліктів у соціальній, трудовій, підприємницькій сферах та направлена на проактивне регулювання їх попередження й подальшого розвитку.

Викладення основного матеріалу. Існують численні підходи, критерії визначення вітчизняних і зарубіжних вчених до поняття економічної безпеки. При цьому у наукових працях [2-3; 5-6; 8-9; 16; 24] безпека переважно розглядається як певний стан соціально-економічної системи держави, при якому основні його складові знаходяться у відповідних межах. Українські дослідники переважно концентрують зусилля на визначенні характеристик та детермінант формування соціально-економічного становища країни та здатності державного апарату забезпечувати досягнення повного спектру загальнонаціональних інтересів, закордонні фахівці надають поняттю економічної безпеки більш конкретного змісту, який зосереджений на інтересах людини. Зокрема, у працях [17; 19; 20; 27; 28] зміст економічної безпеки розкривається у наданні людині можливості реалізувати власну здатність знижувати свою економічну вразливість та стабільно задовольняти свої потреби. Це досягається шляхом підвищення стійкості до внутрішніх і зовнішніх загроз та удосконалення механізмів запобігання кризовим ситуаціям через соціальну спрямованість або людиноорієнтовану політику і програми. Такі політики

можуть включати створення мереж соціального захисту, підтримку доступу до освіти та професійної підготовки для поліпшення можливостей працевлаштування, забезпечення доступного житла, підвищення фінансової грамотності та доступу до банківських послуг тощо. Загалом, економічна безпека є важливим аспектом стабільного і здорового суспільства, де кожна людина та громада можуть жити гідно і незалежно.

Загалом, новітнє бачення системи економічної безпеки концентрується довкола широкого фокусу і локальних чинників її забезпечення (рис. 1), а також на виокремленні тих соціальних статусів людини, які в сукупності охоплюються можливостями людського розвитку, потребують захисту від загроз та забезпечують адресний характер інструментів безпекової людиноорієнтованої політики: підтримка гідних умов зайнятості в різних статусах (власник бізнесу, найманий працівник будь-якого рівня організаційно-управлінської системи, самозайнятий працівник); сприяння продуктивній зайнятості на етапах пошуку роботи, часткової втрати працездатності або зміни професійної траєкторії; формування освітнього потенціалу продуктивної зайнятості шляхом підвищення якості освіти, модернізації закладів освіти усіх рівнів, забезпечення справедливих умов доступу до якісної освіти, масштабування ефективних систем професійного розвитку працівників у бізнес-середовищі.

Рисунок 1 – Розширення фокусу системи економічної безпеки
Джерело: складено авторами

Широкий фокус передбачає розширення числа стейкхолдерів економічної безпеки (держава, роботодавці, соціальні інститути, індивіди, професійні асоціації, домогосподарства тощо), формування довгострокових стратегій захисту національних інтересів, оцінку векторів ризику, а також комплексний підхід до оцінки й сприйняття значущості економічної, технологічної, соціально-політичної, екологічної складових людського добробуту. Урядове втручання обмежується гнучкою регуляторною політикою, розширенням можливостей фінансового забезпечення вільного ринку та не має переважаючого характеру впливу, що дозволяє корпоративному (бізнес) й індивідуальному (індивіди, групи) рівню самостійно формувати наповнення цієї системи, реагуючи на ключові вектори ризику у своїй сфері.

Експерти Світового економічного форуму визначили шість базових сфер структурної політики та інституційної сили, які є важливими потенційними двигунами двох процесів, об'єднаних в контексті людиноорієнтованої моделі економічної безпеки –

економічне зростання і соціальна інклюзія [25]. Масштаб позитивних ефектів економічного зростання для суспільства в цілому залежить від правил, стимулів та інституційних можливостей, які забезпечують формування людського капіталу через навчання та набуття необхідних навичок; якості та широти доступу до інфраструктури та основних послуг; чесності ділової та політичної етики, волі до боротьби із корупцією; рівня фінансового посередництва та інвестицій у реальну економіку; ефективності та гнучкості захисту працівників тощо. Врахування базових передумов впливає на вибір інструментів забезпечення економічної безпеки на державному, суспільному, локальному та приватному рівнях.

Нові тренди людиноцентрованого підходу охоплюють поняття *людиноорієнтованого дизайну*, що передбачає попередження конфліктогенних ризиків, синергію концептів економіки, управління, етнографії, соціології, когнітивної психології, які застосовуються для свідомого проєктування специфічного середовища, ознаками якого є максимальна суспільна, корпоративна та особистісна користь, а також придатність для використання на рівні, комфортному для усіх потенційних суб'єктів-учасників [14; 18]. Застосування людиноорієнтованого дизайну дозволяє спрямувати зусилля управлінської системи на те, щоб поставити людей та їхній рівень життя у центр економічної політики як стратегічної основи формування успішного економічного майбутнього. На цій основі стає можливим вихід за межі моделі зростання, що підвищує ефективність та короткострокову оптимізацію останніх десятиліть, до нової, яка коеволуційно підтримує технологічний прогрес, активно та гнучко співпрацюючи із зацікавленими сторонами в середині та за межами систем і компаній, а також зміцнює зростання та інклюзію одночасно шляхом переосмислення структурної реформи як систематичної, багатопрофільної стратегії синергетичного типу. Маркерами системних змін є вплив міжгалузевого характеру, позитивна демографічна динаміка, розширення можливостей для населення. Індикаторами коректно побудованого людиноорієнтованого дизайну безпекової політики компанії є мінімізація чинників соціально-трудої сфери, що мають конфліктний потенціал, а також зниження рівня конфліктності та конфліктної поведінки, що проявляється на таких рівнях:

на особистісному рівні – внутрішні конфлікти, обумовлені розбіжністю між очікуваними та фактичними умовами зайнятості, загрозою істотної зміни умов діяльності або зростання зони відповідальності без відповідної зміни обсягів винагороди, незадоволеністю змістом, характером діяльності, потреб і мотивів, іншими причинами демотивації;

на рівні міжособистісних відносин в колективах – кваліфікаційні та компетентнісні розриви між працівниками, неспівпадіння темпів професійного зростання, відчуття несправедливого розподілу корпоративних благ, ціннісні та поведінкові розбіжності, помилкові адміністративні рішення, що обумовлюють дублювання функцій або «сліпі зони», вади контрольної функції менеджменту (дефіцит або гіперфункція, некоректні інструменти, відсутність прозорості або рівних умов), ;

на рівні ієрархічних відносин – неефективні застарілі моделі менеджменту, об'єктне ставлення до працівників як пасивних виконавців, громіздкі та інерційні організаційно-управлінські структури, короткий цикл планування, переважання політики реагування на зовнішні виклики, низький рівень комунікаційної, сервісної, управлінської компетентності, формальний характер корпоративної культури.

Перелік індикаторів свідчить, що людиноорієнтована модель економічної безпеки потребує відповідної моделі менеджменту з аналогічним фокусом – на потреби працівника, на підтримку його активного свідомого використання власного професійного та особистого потенціалу для цілей бізнесу, власного зростання й задоволеності, на вчасну компенсацію впливу ризиків соціально-трудої природи на підприємницьку сферу, які за відсутності ідентифікації та компенсаторної політики перетворюються на загрози економічній безпеці. Використання принципів людиноорієнтованого дизайну для

побудови сучасної системи менеджменту, релевантної бізнес-завданням та характеристикам працівників, є актуальним напрямом розвитку бізнесу і його безпекової політики, що потребує інвестування в конструювання бізнес-процесів як основи інноваційних екосистем на основі врахування й моделювання ступеню, характеру, напрямів впливу окремих елементів на різні референтні групи. Очікуваним є швидкий вплив впровадження нових технологій, що може спричинити одночасно можливості та ризики й конфліктні зіткнення, що буде альтернативно визначати проривний розвиток або гальмування. Стратегії, які можуть бути розроблені у відповідь на зазначені виклики соціально-трудової природи, визначають і будуть визначати не тільки поточну конкурентну позицію компаній, а тривалу корпоративну стійкість, що базується на надійному забезпеченні людським капіталом, ефективному його використанні та гарантуванні стану безпеки для суб'єктів підприємницьких відносин.

Пандемія COVID19 та інші проблеми розвитку світової економіки посилили не лише економічні, а й соціальні та середовищні (екологічні) ризики. Суспільний розкол стає більш виразним, ускладнюючи завдання ефективного формування та реалізації національної та корпоративної політики економічної безпеки, в першу чергу, через розбіжності у темпах економічного відновлення, зростання нерівності, ідеологічну поляризацію та почуття безправності та безпорадності у значної кількості населення. Відсутність узгодженої політики глобальної співпраці щодо подолання наслідків економічної рецесії, середовищних трансформацій, екстремальних погодних умов сформувала чіткий погляд на реальне розуміння здатності міжнародного середовища стримувати та попереджати загрози критичній інфраструктурі та нормальній життєдіяльності. Все це об'єктивно відображається на сприйнятті населенням різних країн рівня загроз для власного добробуту та спроможності управлінських структур регулювати й попереджати їх настання. Погіршуються показники індексу змін особистого матеріального становища, очікуваного розвитку економіки країни впродовж найближчих 1-5 років (-30,0% у 2022 році) (табл. 1).

Таблиця 1 – Динаміка індексу споживчих настроїв в Україні, 2018-2022 рік

Рік	Індекс споживчих настроїв	До поперед. року, %	Індекс поточного становища	До поперед. року, %	Індекс економічних настроїв	До поперед. року, %
2018	60,5	-	58,9	-	61,6	-
2019	82,9	+37,1	75,3	+27,6	88,11	+43,1
2020	71,0	-14,5	63,8	-16,6	79,2	-10,2
2021	69,6	-2,3	64,7	+0,2	72,9	-9,8
2022	79,1	+13,6	45,3	-30,0	101,6	+39,4

Джерело: складено за матеріалами Vox Ukraine [10]

Зазначена тенденція демонструє підвищену складність побудови ефективної людиноорієнтованої моделі економічної безпеки, в межах якої спостерігається нелогічний або суперечливий вплив загрозливих ризикових тенденцій. Одночасно з тим, коли у світовому розрізі відбувається значна ерозія громадянського суспільства (розмивання меж, індикаторів відповідної поведінки, втрата ціннісних орієнтирів та принципів, зв'язків, на яких тримається ідентичність тощо), в Україні спостерігається часткове зростання оптимізму, що у певному сенсі пояснюється ефектом «бази», який передбачає бажання вірити, що після значних труднощів відбудеться злам тренду на краще. Загалом у 2022 році українці показали позитивну загальнорічну динаміку споживчих та економічних настроїв (+13,6%), однак, згідно дослідження Deloitte, 47% населення почали витратити менше майже в усіх категоріях, робити покупки рідше, 58% опитуваних купують продукти харчування як стратегічний запас [12]. Схильні економити від 47 до 86% респондентів. Зменшився середній чек до 798 грн (-10%), але зросла частота онлайн-покупок. Все це підвищує рівень загрози особистісному економічному добробуту громадян, формуючи ризики скорочення гідного рівня життя та подальшого розвитку людського потенціалу, що

підриває соціальний стрижень бізнес-структур. В той же час, позитивні очікування динаміки безробіття, інфляції та девальвації гривні почали проявлятися у липні 2022 року на фоні певної адаптації після початкового шоку в лютому, та жоден індекс в цілому не перевищував очікування 2020 року під час пандемії (рис. 2).

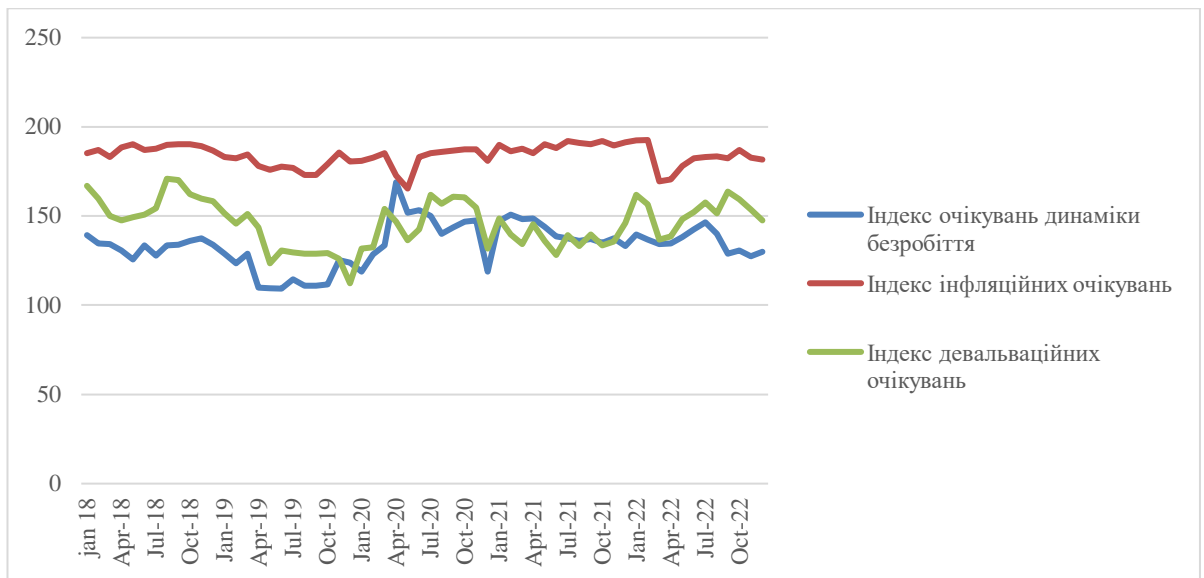

Рисунок 2 – Індекси очікувань безробіття, інфляції, девальвації в Україні у 2018-2022 роках

Джерело: скалено за матеріалами Vox Ukraine [10]

Проте трендом є посилення конфліктного стану соціальної сфери, очікуваними є загрози економічним наслідкам та ризикам для підприємницького середовища, серед яких очевидними є прямі демографічні втрати, що характеризуються гендерним та віковим дисбалансом (втрата продуктивної економічно активної частини населення через міграцію та участь у бойових діях), загрозна перспективна відновлення бізнес-активності на території східних областей України, збереження прямої загрози життю українців.

Хоча близько 61% українців залишились на своєму постійному місці проживання, інші змушені були переїхати (82% населення мігрували в межах області чи країни, 18% переїхали за кордон). Станом на кінець 2022 року майже половина мігрантів повернулись додому [11]. Цьому сприяла нормалізація безпекової ситуації, а також структура мігрантів (переважно жінки та діти). В той же час, якщо соціально-економічні умови та рівень безпеки всередині країни не покращаться, чисельність очікуваних трудових мігрантів виявиться вдвічі вищою за довоєний період.

Конфліктні прояви у соціально-трудої сфері з наслідками у підприємницькому середовищі в Україні, яка протистоїть військовій агресії, є доволі суперечливими та проявляються специфічним способом: стресова мобілізація ресурсу, коли загроза безпеці, життю та здоров'ю найбільша, обумовлює нетипову до цього згуртованість, люди переважно стають схильними до об'єднання, аніж до прояву конфліктної поведінки. Такі моделі взаємодії спроможні забезпечити виживання на рівні стихійно організованих спільнот, пряму допомогу й підтримку вразливим групам. На фоні подібної згуртованості та усвідомлення важливої місії формується волонтерський рух, вирішуються складні задачі релокації бізнесу, реалізуються масштабні програми підтримки працівників та їх родин. Разом з цим закладаються підвалини для відтермінованих ефектів негативного змісту. У складні моменти надзвичайних загроз незадоволені потреби підсвідомо та свідомо відкладаються на майбутнє, до кращих часів, та проявляються у момент вже відносної безпеки, коли ресурсу, зокрема психологічного, стає більше. Через велику кількість незадоволених потреб (відкладених та нових), втому, трагічні втрати та

вимушене пристосування до погіршення умов зайнятості та існування, прагнення емоційного та діяльнісного єднання трансформується в роздратування, потребу оцінити та порівняти внески у спільну справу та масштаб проблем, що неминуче призводить до зростання рівня конфліктності, неадекватної непродуктивної поведінки, викривленого оцінювання реальності. Подібні цикли є відомими, що дозволяє на рівні менеджменту компанії користуватися ефектами фази емоційної згуртованості та вчасно попереджати відтерміновану конфліктну кризу інструментами HR-менеджменту, який стає елементом людиноорієнтованої моделі економічної безпеки.

Практика діяльності Національної платформи стійкості та згуртованості, що функціонує в Україні з 2018 року під патронатом ЄС, показала дієвість проактивних заходів, направлених на попередження виникнення конфліктних ситуацій у громадах завдяки вчасному реагуванню на базові потреби, надання психологічної та медіативної допомоги, що мало позитивний вплив на загальну конфліктну ситуацію [7]. В цілому, ключовими темами виникнення трудових суперечок в Україні залишились питання виконання законодавства про працю, колективного договору, якості соціально-економічних умов праці та виробничого побуту. Упродовж десяти місяців 2022 року Національна служба посередництва і примирення (НСПП) сприяла вирішенню 226 конфліктних ситуацій (3 – на національному, 4 – на галузевому, 2 – на територіальному, 217 – на виробничому рівнях), у яких взяли участь понад 1,6 млн працівників 7670 суб'єктів господарювання. Загалом, найманими працівниками було висунуто 488 вимог, з яких: 243 (50%) – щодо невиконання вимог законодавства про працю; 118 (24%) – щодо виконання колективного договору, угоди або окремих їх положень; 92 (19%) – щодо встановлення нових або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту; 35 (7%) – щодо укладення або зміни колективного договору, угоди [13].

Сфера підприємництва є чутливою щодо конфліктів та ризиків соціально-трудої сфери, що стало причиною фокусування уваги на працівниках, їх персональних особливостях як цінностях, що допомагають об'єднанню перед викликами кризових явищ. Достатньо бізнес-структур в Україні на рівні з світовими лідерами будують і впроваджують справжні людиноорієнтовані моделі менеджменту та безпеки, усвідомлюють значущість збереження й розвитку людського потенціалу, створення відповідних умов для його капіталізації, попередження ризиків втрати персоналу, зниження мотивації та включеності в робочі процеси або неефективного його використання. Враховуючи розвиток цифрових технологій, підприємства вдаються до комбінації віддаленої та звичайної зайнятості, зокрема, великі промислові виробники. У середньому бізнесі ситуація менш позитивна, та більшість вдається до скорочення робочого часу, оформлення вимушених відпусток, а вже потім до впровадження віддаленої зайнятості (в першу чергу, через обмеженість ресурсів для забезпечення такої роботи). Бізнес та промисловість, навіть маючи фінансові ресурси для економічних маневрів, опинились перед труднощами виконання соціальних, екологічних, управлінських питань, однак, неочікувано спроможними утримати стійкість ланцюжків створення вартості та постачання, гнучко адаптуючись до соціальних та технологічних змін, долаючи кіберзагрози різного характеру [11]. У 35% підприємств доходи скоротились понад 50%, в 11% припинились взагалі, у 9% залишились без змін, а 6% навіть вдалось збільшити рівень доходів. Ключовими пріоритетами відзначено збереження команди та ринків збуту, трансформацію та релокацію як в межах України, так і на європейські та світові ринки. До звільнень персоналу вдається 8-12% підприємств залежно від галузі.

Питання справедливості системи винагород, задоволеності рівнем оплати праці, залежності розміру винагороди від реальних власних зусиль є класичними кейсами, що обумовлюють більшість конфліктних зіткнень в організаціях. В умовах війни ці питання загострюються ще більше. Рівень оплати праці є ще більш нерівномірним, ніж до війни,

дані щодо спроможності виплачувати її у повному обсягу суперечливі. Загалом, у секторі підприємництва довоєнний рівень заробітної плати поки що не відновлено, падіння в цілому склало від 25 до 50% порівняно з довоєнним часом. Переважно такі зміни стосуються добувної промисловості, будівництва, енергетики, сектору послуг, торгівлі; найменше постраждали підприємства ІТ-галузі. Нова тенденція ринку праці – вкрай низька кількість вакансій, коли висококваліфіковані фахівці погоджуються на посади нижчої кваліфікації, а також переведення на половину ставки, скорочення робочих годин, оформлення відпусток за власний рахунок тощо. В той же час, підприємства значно наростили зусилля щодо збереження працівників та навіть при скорочення бюджетів більшість намагається направляти зусилля управлінських структур на захист здоров'я та життя персоналу, покращення існуючих умов, підтримку вимушених переселенців, програми психологічної допомоги та соціальної включеності.

Орієнтуючись не тільки на захист від вже існуючих загроз, а здебільшого на сприяння використанню чинників заохочення, стимулів до посилення економічної безпеки, підприємства та бізнес-структури спроможні значно економити ресурси, потрібні на подолання безпекових наслідків. Зокрема, застосування гнучких, адаптивних систем управління сприяє формуванню корпоративної культури відкритості, за якої персонал отримує можливість вчасно і безпечно попереджати про можливі загрози, зацікавлений в їх попередженні та недопущенні економічно недоцільної поведінки (свідоме виконання завдань, прояв креативності, нарощення продуктивності тощо).

Всебічне залучення співробітників до процесів прийняття рішень, підтримка творчості та ініціатив формують у них не лише відчуття дотичності до функціонування організації, відповідний рівень мотивації та лояльності, але й відповідальність за вчинені дії та поведінку. Постановка цілей з урахуванням індивідуальних очікувань сприятиме посиленню рівня довіри між підрозділами та ланками управління, набуттю позитивного досвіду, усвідомлення «соціальної включеності» та відсутності бар'єрів до збільшення рівня доходу і покращення життєвих умов (досягнення гідного рівня). Додатковим стимулом виступає забезпечення безперервних ітерацій та навчання як гарантування вчасного набуття необхідних навичок та компетенцій, відсутність яких у певні моменти часу здатна спричинити фатальні помилки, зокрема призвести до витоку важливих економічних даних або розкриття комерційної таємниці.

Як свідчать дослідження [1; 4; 23; 26], ключовий збиток підприємствам несуть не зовнішньоекономічні процеси або поведінка учасників ринку, а власні співробітники. Ускладнення процесів праці, підвищення ролі креативності та інновативності, надання працівникам свободи та автономії при прийнятті та виконанні рішень, послаблення контролю, орієнтація на самодисципліну окрім очевидних позитивних результатів містять також приховані загрози, зокрема підвищення рівня конфліктності та агресивної поведінки, що підвищує вагомість превентивних заходів для запобігання негативних результатів діяльності.

Порушення системи безпеки, крадіжки матеріальних цінностей, шахрайство, робота на конкурентів, невиконання виробничих завдань, свідоме порушення технологічних процесів – нажалі, такі випадки залишаються поширеними незалежно від розмірів компанії та поряд із ключовими зовнішніми загрозами становлять додаткові ризики успішного розвитку. І якщо на національному рівні усвідомлення наслідків небезпек з боку людського розвитку переважно матиме довготривалий характер через масштабність та реактивну природу державної політики управління економічною безпекою, то на приватному рівні будь-яке незначне порушення або недостатня увага до наявних проблем здатні спричинити втрату дорогоцінних ресурсів, зниження лояльності, нанесення непоправного збитку. Важливо відзначити, що економічні ризики на рівні підприємств та індивідів отримують пояснення у психології поведінки, що також має бути враховано при побудові системи попередження та усунення загроз.

Ідея виокремлення ключових драйверів та ризиків економічної безпеки на приватному рівні, який об'єднує бізнес та індивідів у різних статусах зайнятості, представлена на рис. 3.

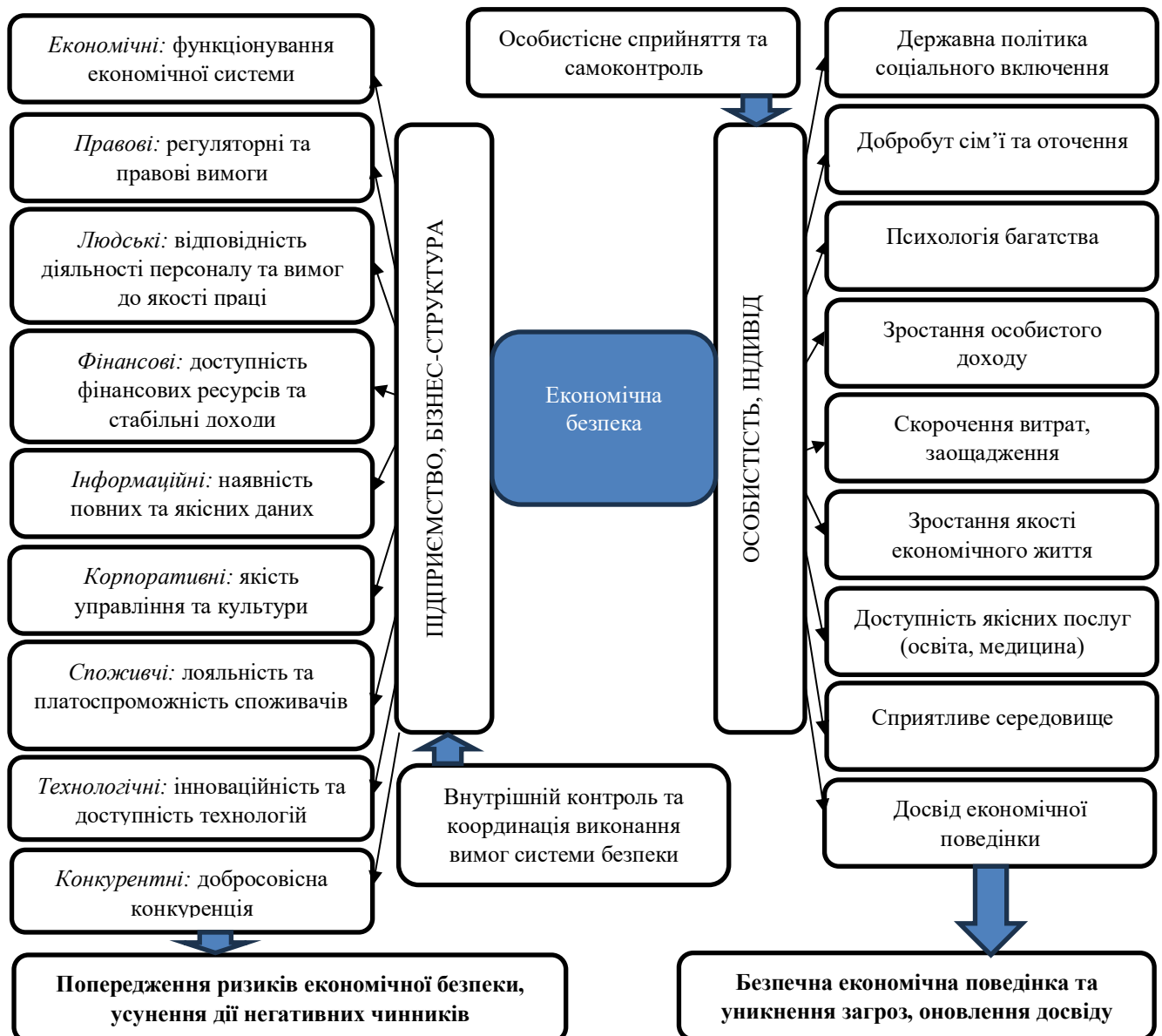

Рисунок 3 – Ключові драйвери та загрози економічної безпеки на приватному рівні (підприємство, особистість)

Джерело: складено авторами

Особливістю представленої класифікації є ідентифікація таких елементів системи економічної безпеки підприємства (бізнес-структури) та особистості (індивіда), які можуть одночасно виступати в двох ролях, що визначається коректністю реакції з боку менеджменту: за умови вчасного реагування на негативні коливання певні чинники не тільки локалізуються та компенсуються, а набувають потенціалу розвитку (в даній частині дослідження ідентифікуються як драйвери економічної безпеки); за відсутності управлінського регулювання або через використання непродуктивних інструментів або інші управлінські помилки, ті самі чинники перетворюються на загрози економічній безпеці та спричинюють ризики втрат, конфліктні зіткнення, зниження ефективності діяльності. Зокрема, формування збалансованого економічного середовища, зрозумілого та сприятливого правового поля, комфорту людського розвитку, доступності фінансових, інформаційних ресурсів, удосконалення корпоративної культури, дотримання споживчих цінностей, технологічного оновлення, добросовісного конкурентного поля направлене на

попередження ризиків економічної безпеки, усунення дії негативних чинників на рівні підприємства. Так само з позицій особистості, стійкість державного сектору як джерела соціального забезпечення, добробут сім'ї та оточення, формування психології багатства, зростання особистих доходів, скорочення витрат та можливості заощаджувати, зростання якості життя, доступність якісних послуг, сприятливе середовище життєдіяльності та позитивний досвід економічної поведінки сприяють формуванню економічно безпечної поведінки та уникнення загроз, оновлення досвіду, виступаючими драйверами економічної безпеки й загрозами за умов нехтування окресленими параметрами.

Таким чином, в залежності від сталості функціонування економічної системи визначаються перспективи швидкого або уповільненого зростання підприємства, переходу на нову стадію життєвого циклу; правові аспекти можуть виступати обмежувачим чинником за умови їх недостатності, мінливості, посилення регуляторного тиску; фінансові обмеження унеможливають стабільні доходи, викликаючи коливання економічних показників; відсутність чи неповнота бізнес-інформації ставить під загрозу якість прийняття рішень; помилки побудови корпоративної культури, управлінської діяльності, визначають досяжність поставлених економічних цілей; споживча поведінка формує ринкові запити; технологічна оснащеність загалом визначає здатність компанії залишатись конкурентоспроможною у діджиталізованому світі та вступати у добрососусьну конкурентну боротьбу. Однак, саме у площині невідповідної, недостатньо продуктивної поведінки персоналу, рівня його кваліфікації, лояльності, очікуванням компанії, на нашу думку, перебуває рівень критичності усіх інших показників.

Індивід загалом орієнтується на загальну державну політику соціального включення – комплекс заходів, що уможливує доступність соціально-економічних благ незалежно від статусу або походження, можливість зміни цього статусу та просування соціальними сходами для досягнення гідних та безпечних умов життєдіяльності. Інші особистісні чинники (добробут сім'ї, психологія багатства, зростання особистого доходу, скорочення витрат, зростання якості життя, доступність послуг, сприятливе середовище, досвід) визначають його схильність до економічно доцільної поведінки, і роль держави на цьому рівні виявляється досить обмеженою.

Здебільшого економічно безпечна поведінка формується у найближчому оточенні, через отриманий досвід, відчуття захищеності, які залежать від рівня ділової активності регіону, середньодушового доходу, відповідального підприємництва тощо. Відчуття економічної безпеки особистості визначається моделлю економічної поведінки людини, її схильністю до ризику (фінансового, економічного), готовністю витратити, заощаджувати ресурси, підвищувати рівень фінансової та економічної грамотності з одного боку, та комфортом, безпечністю та загальною розвинутістю середовища перебування.

Згідно з останніми дослідженнями, людина переважно здійснює ризиковані дії на підприємстві з трьох основних причин: ідеологічні (завдавання шкоди через несумісність із корпоративною культурою, ціннісними орієнтирами, політикою, методами управління маніакальні вади); особистісні (прагнення додаткового збагачення через низькі моральні якості, відсутність достатнього рівня розвитку та освіти, обмеження економічних та соціальних умов зовнішнього характеру); реактивні (відповідь на дії або бездіяльність організації, недостатню якість системи управління, рівень мотивації та залученості, порушення принципу справедливості, погіршення економічних або середовищних умов праці). Система економічної безпеки підприємства таким чином на пряму залежить від усвідомлення персоналом принципів та вимог її побудови, а також критеріїв оцінювання результативності. Лише дотримання кожним працівником цілей, завдань, обмежень та вимог системи економічної безпеки спроможне гарантувати результативність передбачених у ній заходів та політики. Досягнення цього результату полягає у тривалій та послідовній роз'яснювальній роботі, системі навчання та розвитку, спеціальної підготовки, проактивного лідерства та розбудови якісної корпоративної культури. Таким чином, додатково до аналізу економічних, фінансових, конкурентних, ринкових,

технологічних показників повинна здійснюватися оцінка економічної поведінки працівників, їх схильностей та ціннісних орієнтирів, а також якості середовища перебування, наявності можливостей розвитку, в тому числі, скоригованого з огляду на формування економічно безпечної поведінки індивіда.

Наступним питанням успішного управління економічною безпекою для підприємств та представників сфери бізнесу, які не володіють здатністю трансформувати ризики в просторі та часі, виступає питання визначення критичного рівня допустимої безпеки, тобто виявлення області стійкості, оптимального співвідношення доходності та ризиків, попередження рівня конфліктності, а також вибору прийнятної інструментарію управлінського впливу. В першу чергу, оскільки економічна небезпека – це динамічна концепція, пов'язана з оцінкою людьми ризиків і можливостей, які вони відчують щодо майбутніх загроз, на що впливають минулі події та досвід. Тому політика та заходи її реалізації можуть бути більш ефективними, за умови впровадження точкових змін. Наприклад, визначених цільовою аудиторією одержувачів, які мають найбільший ризик економічної небезпеки: незахищені верстви населення, категорії, схильні до небезпечної економічної поведінки, схильні проявляти конфліктну поведінку, необґрунтовану агресію через незадоволеність базового та розширеного комплексу потреб.

Важливим механізмом на цьому рівні виступає застосування проактивного підходу до стратегічного планування та прийняття рішень. Орієнтуючись не тільки на захист від вже існуючих загроз, а здебільшого на сприяння використанню чинників заохочення, стимулів до посилення економічної безпеки, підприємства та бізнес-структури спроможні значно економити ресурси, потрібні на подолання безпекових наслідків. Зокрема, застосування гнучких, адаптивних систем управління сприятиме формуванню корпоративної культури відкритості, коли персонал отримує можливість вчасно і безпечно попереджати про можливі загрози, зацікавлений в їх попередженні та недопущенні економічно недоцільної поведінки (свідоме виконання завдань, прояв креативності, нарощення продуктивності тощо).

Відстеження ризиків економічної безпеки на усіх рівнях дозволить посилити обґрунтованість оцінки, напрацювати додаткові інструкції для виконавчих одиниць на місцях, сформувати систему моніторингу та контролю критичних показників, а також розмежувати зони відповідальності й значно полегшити процеси прийняття рішень у єдиній системі. Система менеджменту ризиків в Україні сформована відповідно ДСТУ ISO 31000:2018 (ISO 31000:2018, IDT) Менеджмент ризиків. Принципи та настанови [4]. Однак, наведена у стандарті методика є узагальненою та не дозволяє враховувати специфічні ризики й здійснювати їх ранжування для об'єктивного прийняття відповідних рішень. Взятши за основу ключові принципи та підходи, наведені у стандарті, представимо зміст діяльності суб'єктів управління та механізму забезпечення проактивного підходу при оцінюванні та опрацюванні ризиків економічної безпеки на рис. 4. Розмежування відповідальності за кожним рівнем системи управління економічною безпекою направлене на більш точне здійснення оцінювання та формування у кінцевому результаті планів та програм. Вище керівництво та наглядові органи, як суб'єкти управління економічною безпекою, повинні демонструвати та формулювати свою постійну прихильність до проактивного управління ризиками через політику, заяви, планові та реактивні рішення або інші форми взаємодії, які чітко відображають цілі кожного елемента системи та їх прихильність до ефективного управління ризиками.

Зміст діяльності суб'єктів управління розкривається у долученні до комплексного механізму оцінювання та опрацювання ризиків, який містить комунікаційну, аналітичну, оціночну, моніторингову, узгоджувальну та результуючу складові. Для детальної оцінки ризиків застосовні як поширені методики RAE – risk assessment engine, так і специфічні, такі як ORSE, Bowtie methodology, CRMS2 та інші. При здійсненні оцінювання рівня критичності ризиків та вірогідності їх настання може бути застосована шкала оцінювання, яку пропонуємо розмежовувати за 5-бальною системою, де 5 балів – найвищий рівень

критичності (вірогідності настання), 4 – високий, 3 – середній, 2 – нижче середнього, 1 – низький.

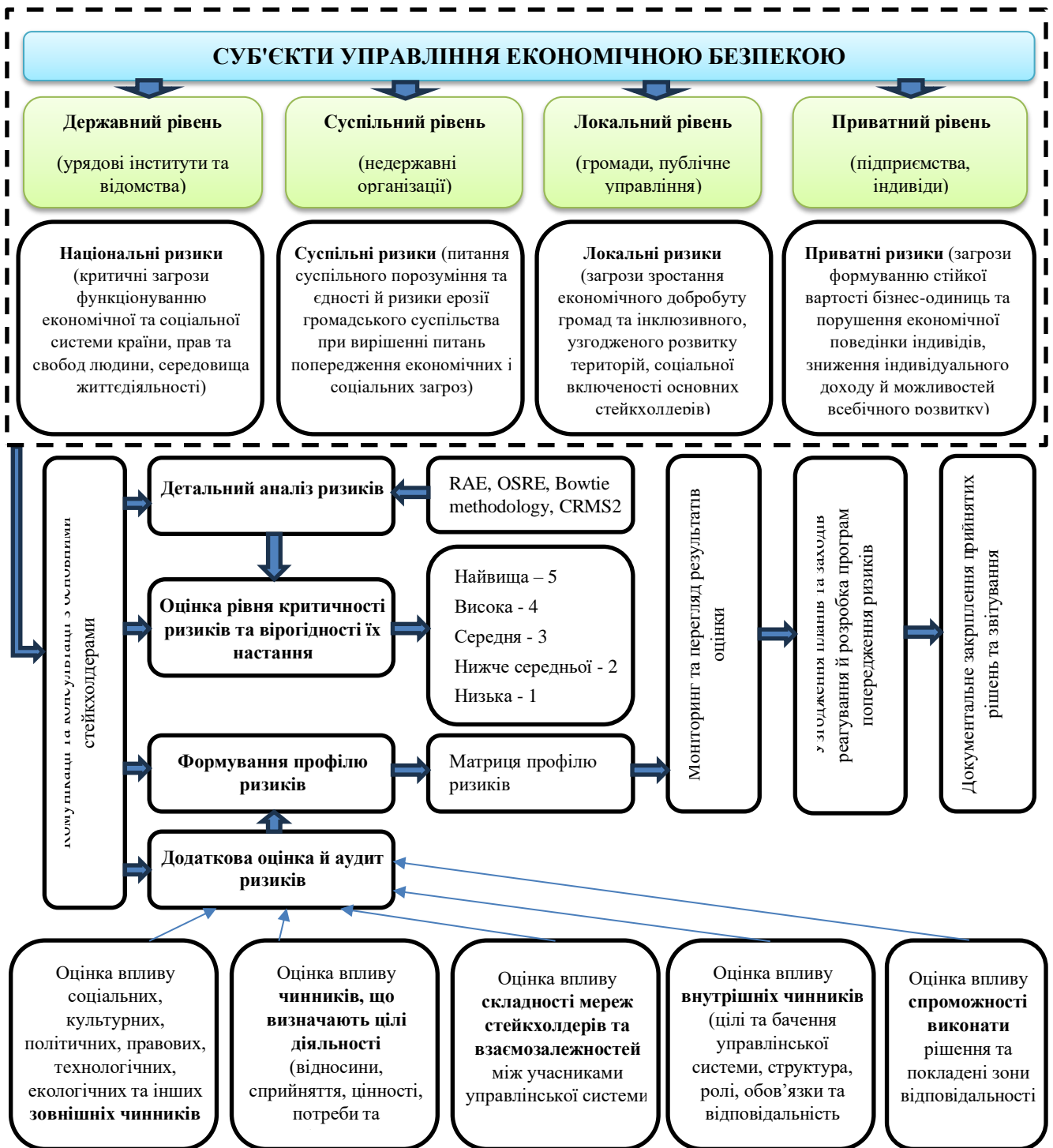

Рисунок 4 – Зміст діяльності суб'єктів управління та структура механізму забезпечення проактивного підходу при оцінюванні та опрацюванні ризиків економічної безпеки

Джерело: складено авторами

Розмежування критичності та вірогідності за такими параметрами методом експертного оцінювання дозволить у подальшому сформувати матрицю профілів ризиків та обрати дієвий інструментарій проактивного реагування. Для перевірки якості,

уточнення та ранжування значущості складених профілів ризиків може проводитись додаткова оцінка та аудит ризиків, шляхом визначення чинників зовнішнього впливу (соціальні, культурні, політичні, правові, технологічні, екологічні), цільових (відносини, сприйняття, цінності, потреби та очікування), складності мереж стейкхолдерів та взаємозалежності, внутрішніх чинників (цілі та бачення управлінської системи, структура, ролі, обов'язки та відповідальність тощо), спроможності виконати поставлені завдання та рішення.

Наведена методика класифікації профілів ризиків після їх оцінювання застосовна для будь-якого рівня системи. Однак, врахування людиноорієнтованого підходу до формування системи економічної безпеки вимагає більш чіткого прорахунку типових ризиків на кожному рівні, зокрема приватного, де закладається фундамент механізмів управління й інструментарій впливу найбільш застосовний. Як вже було відзначено вище, завдяки системі постановки цілей з урахуванням індивідуальних очікувань сприятиме посиленню рівня довіри між підрозділами та ланками управління, набуттю позитивного досвіду, усвідомлення «соціальної включеності» та відсутності бар'єрів до збільшення рівня доходу і покращення життєвих умов (досягнення гідного рівня життя). Додатковим стимулом виступає забезпечення безперервних ітерацій та навчання як гарантування вчасного набуття необхідних навичок та компетенцій, відсутність яких у певні моменти часу здатна спричинити фатальні помилки, зокрема призвести до витоку важливих економічних даних або розкриття комерційної таємниці. Відстеження таких індикаторів та вчасне втручання у форматі посередництва, реалізації програм психологічної підтримки та зниження рівня стресів, формування середовища соціальної включеності та мобільності, розширення прав і свобод людей посилять існуючі управлінські заходи та спроможне сформувавши систему проактивного реагування на ризики, розробити дієві заходи й удосконалити існуючу безпекову модель з орієнтацією на людину.

Висновки. Зважаючи на вищевикладене, відзначимо, що для побудови ефективної людиноорієнтованої моделі безпеки сьогодні необхідний перегляд існуючих підходів та принципів управлінської системи. Застосування принципів людиноорієнтованого дизайну, постановка людини, її потреб, можливостей розвитку, загального процвітання у центр цієї моделі змінює загальне розуміння підходів до формування безпекової політики, яка у переважній більшості країн світу, і в тому числі в Україні, залишається державоцентристською. Кризові явища останніх років, особливо війна, створюють додаткові ризики коливанням безпекової ситуації через зростання внутрішнього напруження, в тому числі, у соціально-трудої сфері, що без відповідного регулювання загрожує загостренням соціальних проблем, зниженням економічного достатку та загального розвитку. В той же час, практика проактивного реагування на прояви конфліктів, усвідомлення та розмежування зон відповідальності в діяльності управлінської системи, зокрема на рівні підприємств, дозволяє успішно згладжувати й попереджати розвиток негативних тенденцій. Ключовими драйверами людиноорієнтованої моделі має виступати орієнтація на формування економічно безпечної поведінки окремих індивідів, набуття ними позитивного досвіду економічного планування й досягнення очікуваних рівнів добробуту, соціальної мобільності, задоволення власних потреб. Виокремлення драйверів та загроз має окрім аналізу їх змісту доповнюватись процесами оцінювання і ранжування ризиків, зокрема формування профілів їх критичності/вірогідності, що направлене на своєчасне і повне опрацювання найбільш значущих загроз.

При цьому, саме у сфері підприємництва сьогодні сформовано потенціал для створення відповідних передумов реалізації людиноорієнтованого підходу, оскільки здебільшого економічно доцільна (безпечна) поведінка формується у найближчому оточенні, і саме від діяльності управлінської системи підприємств залежить загальне сприйняття індивідами власної захищеності, гарантій отримання необхідного рівня доходу, можливостей самореалізації. Визначення критично допустимих меж безпеки, та

розробка відповідної проактивної політики (вчасна підтримка й надання відповідної адресної допомоги, розширення меж особистісного зростання та рамок юридичного захисту базових прав і свобод, гарантування зайнятості, безпечних умов працевлаштування, удосконалення корпоративної культури тощо) направлені на набуття існуючими безпековими моделями більшого ступеня людиноорієнтованості, а отже, можуть розглядатись як ключові драйвери попередження конфліктів, зниження соціальної напруженості в трудовому колективі та з його межами.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми забезпечення економічної безпеки в Україні: колективна монографія / за ред. Я.Я. Пушака та Я.С. Піцура. Львів: Ліга-Прес, 2017. 368 с.
2. Ареф'єва О. В. Інноваційні імперативи формування економічної безпеки машинобудівних підприємств. *Проблеми системного підходу в економіці*, 2014. Вип. 50. С. 132-142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_2014_50_21 (дата звернення: 21.03.2023)
3. Голюков І. В. Сутність та еволюція поняття економічна безпека. *Проблеми економіки*, 2014. № 1. С. 309-314. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Рekon_2014_1_47 (дата звернення: 10.03.2023)
4. ДСТУ ISO 31000:2018 (ISO 31000:2018, IDT) Менеджмент ризиків. Принципи та настанови. Державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» (ДП «УкрНДНЦ»), наказ від 29.11.2018 № 446. 23 с.
5. Зверяков М. І. Глобалізація і деіндустріалізація: зміст, суперечності та способи їх розв'язання. *Економіка України*. 2017. №11. С.3-16.
6. Козаченко Г. В., Адаменко Т. М. Економічна безпека підприємства: аналіз наявних визначень. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки*, 2015. № 1(1). С. 69-79.
7. Конфлікти в часи війни: як з ними можна працювати. Онлайн-платформа LB.ua. Блог Національної платформи стайкості та згуртованості. URL: https://lb.ua/blog/npsz/559462_konflikti_chasi_viyeni_yak_z_mozhna.html (дата звернення: 08.03.2023)
8. Ляшенко О. М. Пірамідальне оцінювання ієрархії економічної безпеки. Економічна безпека держави і науково-технологічні аспекти її забезпечення: праці наук.-практ. семінару з міжнародною участю (21-22 жовт. 2010) відп. ред. Письменний Є. М., Карасєва Н. В., Черкаси: вид. Чабаненко Ю. А., 2010. 406 с.
9. Мельник А. Ф. Сучасні виклики регіонального розвитку: загрози економічній безпеці. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*, 2017. Вип. 1. С. 39-51.
10. Незалежна аналітична платформа Вокс Україна. Офіційний сайт. URL: <https://voxukraine.org/category/ekonomika-uk> (дата звернення: 09.04.2023)
11. Наумов С. Як український бізнес виживає під час війни. Інформаційний портал «Економічна правда». Офіційний сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/6/697711/> (дата звернення: 10.04.2023)
12. Споживацькі настрої українців після повномасштабного вторгнення. Deloitte Survey. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/consumer-business/Deloitte-Survey-2022-Consumer-sentiment-during-the-war.pdf> (дата звернення: 15.04.2023)
13. Федерація професійних спілок України. Соціальний діалог та колективно-договірне регулювання. Офіційний портал. URL: <https://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/sotsialnij-dialog-ta-kolektivno-dogovirne-regulyuvannya.html> (дата звернення: 16.04.2023)
14. Щерб І. Імплементация людиноорієнтованого підходу в систему забезпечення економічної безпеки країни. *Економіка і організація управління*. №3 (43). 2021. С. 204-219.

15. Щерб І. Ключові маркери складових економічної безпеки держави. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. №25 (2020). С. 56-65.
16. Augutis J., Krikštolaitis R., Martišauskas L., Ušpuras E., & Žutautaitė I. Energetinio saugumo tyrimų raida Lietuvoje. *ENERGETIKA*, 2016. Vol. 62, Nr. 4, p. 232 - 246.
17. Bloom, D., Mahal, A., Rosenberg, L., & Sevilla, J. Economic security arrangements in the context of population ageing in India. *Social security and the challenge of demographic change*, 2010. Vol. 63, Nr. 3-4, p. 59-89.
18. Co-design isn't new. Spoiler alert it's over 40 years old. URL: <https://szczpanks.medium.com/> (дата звернення: 16.04.2023)
19. Economic security : neglected dimension of national security? Center for Strategic Conferencing, Institute for National Strategic Studies. Washington DC. 2011. 130 p.
20. Edwards K. A., Murphy G. Addressing Economic Insecurity in the U.S. Retrieved March 10, 2023, from: <https://www.nasi.org/research/economic-security/the-four-pillars-of-economic-security/> (дата звернення: 10.02.2023)
21. Franki V., Viskovic A. Energy security, policy and technology in South East Europe: externalities and asymmetric investment incentives. *Energy Policy*, 2015. Vol. 105, pp. 562-570.
22. Goldthau, A., & Keating, M. The International Political Economy of Energy and Natural Resources. Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing, 2018.
23. ISO 9241-210: 2019: Ergonomics of human-system interaction – Part 210: Human-centered design for interactive systems. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:9241:-210:ed-2:v1:en> (дата звернення: 11.02.2023)
24. Krause K., Theorizing security, state formation and the “Third World” in the post-Cold War world. *Review of International Studies*, Volume 24, Issue 1, January 1998, p. 126.
25. Popescu M. F. The Economics and Finance of Energy Security. 22nd International Economic Conference – “Economic Prospects in the Context of Growing Global and Regional Interdependencies”, IECS 2015. *Procedia Economics and Finance*, Vol. 27. pp. 467-473.
26. Shaulska L., Yakymova N., Krymova M. Innovative employment in the structure of the modern labor market. *European journal of transformation studies*. 2020. Vol. 8. №1. pp. 79-92
27. Siregar I., Zulkarnain. The Relationship between Conflict and Social Change in the Perspective of Expert Theory: A Literature Review. *International Journal of Arts and Humanities Studies*, 2020. 2(1), pp. 9-16
28. Tamošiūnienė R., & Munteanu C. Modern Approaches in Quantifying Economic Security. Case Study of Estonia, Latvia, Lithuania and Republic of Moldova. *Journal of Security and Sustainability Issues. International Entrepreneurial Perspectives and Innovative Outcomes*, 2015. 4, pp. 596-610.

REFERENCES

1. Aktualni problemy zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky v Ukraini: kolektyvna monohrafiia / za red. Y.I. Pushaka ta Y.S. Pitsura. Lviv: Liha-Pres, 2017. 368 p.
2. Arefieva O. V. (2014). Innovatsiini imperatyvy formuvannia ekonomichnoi bezpeky mashynobudivnykh pidpriemstv. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*. Vyp. 50. pp. 132-142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PSPE_2014_50_21 (assessed on: 21.03.2023)
3. Holikov I. V. (2014). Sutnist ta evoliutsiia poniattia ekonomichna bezpeka. *Problemy ekonomiky* № 1. S. 309-314. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pekon_2014_1_47 (assessed on: 10.03.2023)
4. DSTU ISO 31000:2018 (ISO 31000:2018, IDT) Menedzhment ryzykiv. Pryntsyipy ta nastanovy. Derzhavne pidpriemstvo «Ukrainskyi naukovo-doslidnyi i navchalnyi tsentr problem standartyzatsii, sertyfikatsii ta yakosti» (DP «UkrNDNTs»), nakaz vid 29.11.2018 № 446. 23 p.
5. Zvieriakov M. I. (2017). Hlobalizatsiia i deindustrializatsiia: zmist, superechnosti ta sposoby yikh rozviazannia. *Ekonomika Ukrainy*. №11. pp.3-16.

6. Kozachenko H. V., Adamenko T. M. (2015). Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: analiz naiavnykh vyznachen. Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya: Ekonomichni nauky. № 1(1). pp. 69-79.
7. Konflikty v chasy viiny: yak z nymy mozna pratsiuvaty. Onlain-platforma LB.ua. Bloh Natsionalnoi platformy staikosti ta zghurtovanosti. URL: https://lb.ua/blog/npsz/559462_konflikty_chasi_viyni_yak_z_mozhna.html (assessed on: 08.03.2023)
8. Liashenko O. M. (2010). Piramidalne otsiniuvannya iierarkhii ekonomichnoi bezpeky. Ekonomichna bezpeka derzhavy i naukovo-tekhnologichni aspekty yii zabezpechennia: pratsi nauk.-prakt. seminaru z mizhnarodnoiu uchastiu (21-22 zhovt. 2010) vidp. red. Pysmennyi Y. M., Karaieva N. V., Cherkasy: vyd. Chabanenko Yu. A. 406 p.
9. Melnyk A. F. (2017). Suchasni vyklyky rehionalnogo rozvytku: zahrozy ekonomichnii bezpetsi. Visnyk Ternopilskoho natsionalnogo ekonomichnogo universytetu. Vyp. 1. pp. 39-51.
10. Nezalezna analitychna platforma Voks Ukraina. Ofitsiyni sait. URL: <https://voxukraine.org/category/ekonomika-uk> (assessed on: 09.04.2023)
11. Naumov S. Yak ukraïnskyi biznes vyzhyvaie pid chas viiny. Informatsiyni portal «Ekonomichna pravda». Ofitsiyni sait. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/6/697711/> (assessed on: 10.04.2023)
12. Spozhyvatski nastroi ukraïntsiv pislia povnomashtabnogo vtorhnennia. Deloitte Survey. URL: <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ua/Documents/consumer-business/Deloitte-Survey-2022-Consumer-sentiment-during-the-war.pdf> (assessed on: 10.04.2023)
13. Federatsiia profesiinykh spilok Ukrainy. Sotsialnyi dialoh ta kolektyvno-dohovirne rehliuvannya. Ofitsiyni portal. URL: <https://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/sotsialnij-dialog-ta-kolektivno-dogovirne-regulyuvannya.html> (assessed on: 15.04.2023)
14. Shcherb I. (2021). Implementatsiia liudynoorientovanoho pidkhodu v systemu zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky krainy. Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia. №3 (43). pp. 204-219.
15. Shcherb I. (2020). Kliuchovi markery skladovykh ekonomichnoi bezpeky derzhavy. Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy. №25. pp. 56-65.
16. Augutis J., Krikštolaitis R., Martišauskas L., Ušpuras E., Žutautaitė I. (2016). Energetinio saugumo tyrimų raida Lietuvoje. ENERGETIKA. Vol. 62, Nr. 4, pp. 232-246.
17. Bloom, D., Mahal, A., Rosenberg, L., Sevilla, J. (2010). Economic security arrangements in the context of population ageing in India. Social security and the challenge of demographic change, Vol. 63, Nr. 3-4, p. 59-89.
18. Co-design isn't new. Spoiler alert it's over 40 years old. URL: <https://szczpanks.medium.com/> (assessed on: 16.04.2023)
19. Economic security : neglected dimension of national security? Center for Strategic Conferencing, Institute for National Strategic Studies. Washington DC. 2011. 130 p.
20. Edwards, K. A. & Murphy, G. (2022). Addressing Economic Insecurity in the U.S. URL: <https://www.nasi.org/research/economic-security/the-four-pillars-of-economic-security/> (assessed on: 10.02.2023)
21. Franki V., Viskovic A. (2015). Energy security, policy and technology in South East Europe: externalities and asymmetric investment incentives. Energy Policy. Vol. 105, p. 562 - 570.
22. Goldthau, A., Keating, M. (2018). The International Political Economy of Energy and Natural Resources. Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA: Edward Elgar Publishing.
23. ISO 9241-210: 2019: Ergonomics of human-system interaction – Part 210: Human-centered design for interactive systems. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:9241:-210:ed-2:v1:en> (assessed on: 11.02.2023)

24. Krause K. (1998). Theorizing security, state formation and the “Third World” in the post-Cold War world. *Review of International Studies*, Volume 24, Issue 1, January 1998, p. 126.
25. Popescu M. F. (2015). The Economics and Finance of Energy Security. 22nd International Economic Conference – “Economic Prospects in the Context of Growing Global and Regional Interdependencies”, IECS. *Procedia Economics and Finance*, Vol. 27. pp. 467-473.
26. Shaulska L., Yakymova N., Krymova M. (2020). Innovative employment in the structure of the modern labor market. *European journal of transformation studies*. Vol. 8. №1. pp. 79-92.
27. Siregar, I., Zulkarnain (2022). The Relationship between Conflict and Social Change in the Perspective of Expert Theory: A Literature Review. *International Journal of Arts and Humanities Studies*, 2(1), 09-16
28. Tamošiūnienė R., & Munteanu C. (2015). Modern Approaches in Quantifying Economic Security. Case Study of Estonia, Latvia, Lithuania and Republic of Moldova. *Journal of Security and Sustainability Issues : International Entrepreneurial Perspectives and Innovative Outcomes*, 4, pp. 596-610.